

Pieter Omtzigt

Lezing bij de Balie

17 september 2021

Dames en heren,

In het *Palazzo Pubblico* in Siena kun je nog steeds de fresco's zien, die Ambrogio Lorenzetti er rond 1338 schilderde. Drie enorme fresco's, getiteld *L'Allegoria ed Effetti del Buono e del Cattivo Governo*, de Allegorie van de effecten van goed en slecht bestuur, sieren de zaal waar het bestuur van de republiek Siena ooit vergaderde.

We zien er de personificatie van goed bestuur, met naast hem op de bank de deugden sterkte, voorzichtigheid, grootmoedigheid en geduld. Rechtvaardigheid, in de persoon van Vrouwe Justitia met haar weegschaal, zien we zelfs tweemaal. Maar het is niet allemaal zoetsappig: goed bestuur toont ook zijn sterke arm en houdt met behulp van gewapende ridders misdadigers gevangen.

Aan de andere kant de personificatie van slecht bestuur, een tiran met hoorns. Boven hem zien we hebzucht, hoogmoed en ijdelheid uitgebeeld. Vrouwe Justitia lijkt weggestopt in een soort dwangbuis. Haar weegschaal is kapot. Naast de tiran zitten wreedheid, bedrog, woede, tweedracht en oorlog.

De allegorie toont daarnaast de gevolgen van goed en slecht bestuur. Bij goed bestuur zien we een harmonieuze en florerende samenleving, bruisend van activiteit en hoop. Er wordt volop gebouwd en de economie floreert. Bij slecht bestuur zien we een samenleving in verval, tweespalt, misdaad en defaitisme.

Dames en heren,

Mij is de afgelopen tijd vaak gevraagd wat mijn plannen waren voor de komende maanden, hoe ik mijn nieuwe Kamerlidmaatschap vorm ga geven, wat ik ga doen met al die tijd die ik over heb nu ik me niet meer hoeft bezig te houden met meer of minder verheffende partijperikelen.

Het antwoord op die vraag is eigenlijk heel simpel. Ik ga terug naar de basis, zoveel mogelijk terug naar essentie van het ambt dat ik al 18 jaar uitoefen. Het ambt van volksvertegenwoordiger is het centrale ambt in onze democratie. Gekozen uit en door het volk, bekleed met tijdelijke macht, is het onze taak erop toe te zien dat het land goed bestuurd wordt, om zo de randvoorwaarden te scheppen voor een florerende en harmonieuze samenleving.

Want goed of slecht bestuur, dat maakt wat uit. De bestuurders van de republiek Siena werden hier continu aan herinnerd: een blik op fresco's op de muur van hun vergaderzaal sprak boekdelen. En anders was een blik door het raam, naar de wereld buiten, naar de toestand van de samenleving in stad en ommeland van Siena voldoende om te zien of het bestuur deed wat het moest doen.

Voor ons is dat soms wat moeilijker. In de Tweede Kamer zijn er geen fresco's, maar hangt er grond aan de muur. Er zijn evenmin ramen waardoor je goed naar buiten kunt kijken, om te zien of het huidige bestuur wel zorgt voor een harmonieuze en bruisende samenleving.

In de Tweede Kamer zien we de buitenwereld vaak enkel indirect, via Kamerbrieven, rapporten en nieuwsberichten, en misschien vergeten we te vaak dat wat we daarin lezen, niet altijd hetzelfde is als de werkelijkheid. Want wie gewoon naar buiten kijkt, los van statistieken en overheidsvoorlichting, ziet heel andere dingen.

Zo vertelt de regering ons jaar op jaar dat we steeds welvarender worden. De armoede neemt af, de werkloosheid is laag en weinig mensen zitten in de bijstand.

Volgens het CBS daalde het percentage huishoudens met een laag inkomen van bijna 12% in het hoogconjunctuurjaar 2000 tot 8% in het Coronacrisis-jaar 2020.¹ Maar terwijl de officiële armoede fors daalde, verdubbelde het aantal daklozen in tien jaar tijd, en steeg het aantal mensen dat hulp kreeg van de voedselbanken naar 160.000.²

Wie de wetten bestudeert, ziet dat de rechtsbescherming in Nederland in theorie voor iedereen goed geregeld is. Vrouwe Justitia zit op papier stevig op haar troon, haar balans hoog geheven. Maar het toeslagenschandaal heeft laten zien dat dat in ieder geval deels fictie is. Voor een grote groep burgers werd er geen recht gedaan – en wordt er tot op heden geen recht gedaan. Voor hen is Vrouwe Justitia gekneveld, een gebroken weegschaal ligt naast haar op de grond. En de rot zit dieper, ook bij andere uitvoeringsorganisaties gaat het mis, heel erg mis.

En dan zijn er nog de maatschappelijke akkoorden die onder de kabinetten Rutte zijn gesloten, bijvoorbeeld het klimaatakkoord. Heel Nederland, zo lijkt het, heeft mogen meepraten en is akkoord. Maar in de praktijk zijn het vooral grote bedrijven en de vaak door de staat of een loterij gesubsidieerde, niet representatieve belangenorganisaties die het beleid bepalen. Echte burgers en hun belangen, hun dromen en verwachtingen worden daar niet vertegenwoordigd. Het maatschappelijk middenveld is allang niet meer representatief. En zo komen vaak schijnoplossingen tot stand, die vooral een oplossing zijn voor de klasse die aan tafel zit, en die geen enkel maatschappelijk draagvlak hebben. Het klimaatakkoord heeft wel een vrijstelling van de energiebelasting voor de passagiers van cruiseschepen, maar niet voor de huurders van een tochtige woning. De scheepvaartsector kreeg namelijk een green deal, de gewone burgers niet.

Wie door het raam naar buiten kijkt, en zich niet beperkt tot de overheidsvoorlichting of de statistieken, ziet de scheuren in de samenleving, die ziet het ontstaan van een grote groep werkende armen, die ziet woningnood, die ziet een afbrokkelende rechtsstaat en een volstrekt verstoorde verhouding tussen overheid en burger. Niet echt tekenen van goed bestuur.

Dames en heren,

Dat het bestuur tekortschiet zien we niet alleen als we naar de samenleving kijken, dat zien we ook aan de manier van besturen zelf. Enkele maanden geleden kregen we, door de openbaarmaking van enkele notulen, een inkijkje in de discussie in de ministerraad over de toeslagenaffaire. Er wordt niet of nauwelijks gepraat over hoe de reële problemen van de toeslagenslachtoffers kunnen worden opgelost. Er wordt ook niet gepraat hoe de Kamervragen volledig en correct kunnen worden beantwoord. Integendeel, bijna de volledige discussie gaat over het achterhouden of doseren van informatie, over het sensibiliseren van niet nader te noemen Kamerleden, en vooral over de beeldvorming.

En dat is kenmerkend voor de huidige politieke cultuur die ontstaan is onder premier Rutte. De beeldvorming gaat boven alles. Dat begint met het feit dat er veel te veel voorlichters en spindokters zijn, die de werkelijke gevolgen van de beleidskeuzes aan het directe zicht proberen te onttrekken. Maar het uit zich ook in de neiging enkel te sturen op statistieken.

Statistieken doen het immers goed in de media, en zijn dus perfecte marketinginstrumenten. En daarom krijgt het terugdringen van de armoedecijfers in de praktijk voorrang boven het terugdringen van armoede, wint het halen van klimaatdoelen het van het werkelijk een bijdrage leveren aan het klimaat en richt ons overheidsbeleid zich op het verbeteren van de koopkrachtplaatjes, meer dan op het verbeteren van de koopkracht.

¹ <https://longreads.cbs.nl/armoede-en-sociale-uitsluiting-2019/kans-op-armoede-bij-huishoudens/>

² langere tijdreeksen zijn niet zo betrouwbaar omdat de voedselbanken pas sinds 2002 bestaan en het aantal voedselbanken tot 2015 fors werd uitgebreid).

Ook onderzoekscommissies worden met het oog op de beeldvorming ingesteld, en worden opgezadeld met een hele nauwe onderzoeksvraag, om de door de regering politiek gewenste conclusie te trekken.

De commissie Donner, die onderzoek deed naar de kinderopvangtoeslagenaffaire, kreeg de opdracht toen de regering via geheim intern onderzoek eigenlijk al heel goed wist hoe de vork in de steel zat. De commissie kreeg de meest belastende stukken niet en toen zij - weinig verassend, maar geheel ten onrechte - concludeerde dat er eigenlijk weinig aan de hand was, verscheen Donner wel 's avonds op Nieuwsuur, maar niet op een openbare hoorzitting in de Tweede Kamer. Want Nieuwsuur heeft meer impact op de beeldvorming. De regering stelt zo'n commissie in om onderzoek te doen naar haar eigen handelen. Dat is behoorlijk vreemd, want een student mag ook niet zijn eigen tentamen nakijken en eindcijfer bedenken. Het parlement zou vaker de directe opdrachtgever moeten zijn.

De aanpak van structurele problemen lijdt eronder. Als je dat wil doen, moet je eerst toegeven dat er een structureel probleem is, dat jij niet hebt opgelost. En dat is slecht voor de beeldvorming. Daarom wordt elk structureel probleem eerst tactisch verkleind tot een incident, om er vervolgens eenvoudig overheen te stappen, want 'waar mensen werken, worden fouten gemaakt'. Zo ging het bij de toeslagenaffaire, zo ging het bij de gaswinning in Groningen, en zo gaat het bij vele andere dossiers.

En zo wordt de stapel onopgeloste, structurele problemen steeds groter.

Dames en heren,

Als eenmansfractie in de kamer kan ik me niet met alles gaan bezighouden. Bovendien ben ik ook nog een zogenaamde 'zetelrover' - 270.000 van mijn 340.000 voorkeurstemmen blijven achter bij het CDA - en dat betekent dat ik veel minder ondersteuning krijg dan andere Kamerleden.

Het stellen van prioriteiten is dus onvermijdelijk, en *first things first*. En bij *first things* gaat het over de eerste levensbehoeften, over bestaanszekerheid, over wonen. Dan gaat het over een functionerende overheid, een functionerende rechtsstaat, die burgers beschermt en niet overheen walst.

De komende maanden wil ik besteden aan het zetten van de eerste stappen op weg naar een structurele oplossing voor de structurele problemen die er bij deze drie onderwerpen spelen. Soms zijn die oplossingen laaghangend fruit, maar vaak zijn het oplossingen van de lange adem.

Volkshuisvesting

Laat ons beginnen met de woningmarkt. Het zorgen voor goede volkshuisvesting is de grondwettelijke taak van de overheid. Maar inmiddels is er een tekort van rond de driehonderdduizend woningen. De dakloosheid is verdubbeld. Honderdduizenden jongeren wonen noodgedwongen bij hun ouders. Vakantieparken zitten vol met permanente bewoning en de wachtlijsten voor sociale huurwoningen bedragen niet zelden tien jaar.

Het kabinet lijkt zich daar weinig druk over te maken. Urgentie ontbreekt. Dat is wel eens anders geweest. In december 1960 viel het kabinet omdat het niet wilde meegaan in de eis van de Kamer om de aangekondigde 80.000 woningen in het bouwprogramma met 5.000 te verhogen. Dat bouwprogramma was dus heel concreet. Er werd gestuurd op aantallen gebouwde huizen, waarvan een fors deel betaalbaar moest zijn. De regering werd afgerekend op de resultaten.

Maar nu doen we het allemaal anders. De rijksoverheid heeft elke regie laten varen, en in 2010 is het ministerie van Volkshuisvesting afgeschaft. De gedachte hierachter is dat de markt het kan regelen, dat er automatisch een evenwicht ontstaat tussen vraag en aanbod.

Maar tegelijkertijd doet de overheid er alles aan om het marktevenwicht te verstoren, door allerlei fiscale en praktische hindernissen op te werpen. Nederland heeft als enige land ter wereld een speciale belasting op goedkope sociale huurwoningen. Die belasting wordt alleen betaald door verhuurders die meer dan vijftig woningen voor minder dan €752,- per maand verhuren.

In antwoord op mijn Kamervragen bleek dat een woningbouwcorporatie die een woning voor €7.200,- per jaar verhuurt, hierover meer dan €1.600,- euro belasting betaalt. Na zo'n belastingheffing komt de woningcorporatie maar net uit de kosten. Uit de opbrengst nieuwe sociale woningen bouwen is met zo'n belasting eigenlijk onmogelijk. De particuliere belegger die precies diezelfde woning voor veel meer, namelijk voor €12.000,- verhuurt, betaalt desondanks 5 keer minder belasting. En dan vragen wij ons af waarom er geen betaalbare huurwoningen meer zijn. Dat is niet zozeer het gevolg van de markt, dat is in belangrijke mate het gevolg van overheidsbeleid.

En waar de rijksoverheid wel een rol zou moeten spelen, ontbreekt de regie. Het bouwen van 100.000 woningen per jaar heeft grote impact op onze leefomgeving, en hoe en waar die woningen gebouwd worden, heeft gevolgen voor het hele land. De bouw van grote wijken bij Utrecht zorgde voor structurele files op de omliggende snelwegen, op sommige plaatsen is woningbouw praktischer dan op andere plaatsen en centrale planning is dan onmisbaar.

Maar in plaats van planning en regie kiezen we ook bij het woningbeleid ervoor om geen keuze te maken. Hoe het land zich ontwikkelt laten we het bijna toevallige gevolg zijn van fiscale maatregelen of subsidie-regelingen die ons door het CPB of PBL worden aanbevolen, zonder dat concreet inzichtelijk wordt gemaakt in hoeverre dit de woningbouw stimuleert, en welke woningbouw, en waar.

Er is geen enkel doortimmerd plan om de 100.000 woningen per jaar te bouwen die we nodig hebben. Zelfs de ambitie om tot een dergelijk plan te komen, ontbreekt.

Ook praktisch zijn er allerlei hindernissen om nieuwe woningen te kunnen bouwen. Er geldt bijvoorbeeld dat je via de ladder van verduurzaming moet aantonen dat de woningen niet binnenstedelijk gebouwd kunnen worden, voordat je elders bouwt. Dat aantonen kost tijd en energie. Ook de stikstof- en de PFAS-wetgeving hebben de bouwproductie aanzienlijk vertraagd. Inmiddels zit er ongeveer zeven jaar tussen de eerste plannen en de ingebruikname van de woning.

Maar ook bij minder strikte regels zullen maatregelen die we nu nemen pas over een aantal jaren leiden tot fors meer woningen. En dat is ver na de volgende verkiezingen, als iedereen je alweer vergeten is. Dus voor de beeldvorming heb je er niets bij te winnen, en heeft het geen prioriteit, ook niet bij de formerende partijen. En zo betalen vooral jongere woningzoekenden en middeninkomens de echte prijs van een bizarre formatie, waarin het komende jaar een verloren jaar dreigt te worden in de oplossing van dit urgente probleem.

Dat moet veranderen. Maar dan moet wel iedereen over een paar ideologische hobbels heen: de verhuurder-sheffing moet weg, er moet ook buitenstedelijk – en soms op landbouwgrond – gebouwd worden. En de rijksoverheid moet zelf weer veel actiever de regie nemen in het aanwijzen van grote bouwlocaties en over aantallen en de samenstelling van de te realiseren nieuwbouw.

Op korte termijn kan de overheid ook de sociale zekerheid en belastingprijken wat veranderen, zodat je bepaalde mensen niet uit huis dwingt: een werkend inwonend kind van 21 bij een bijstandsmoeder wordt nu gedwongen het huis te verlaten door de regels. Dat moet anders.

Een plan voor de volkshuisvesting kan niet wachten op de formatie: redelijke partijen zouden nog deze begroting een plan kunnen en moeten indienen. Net als in 1960 hoop ik dat daar zowel oppositie als coalitiepartijen bij betrokken willen zijn.

Bestaanszekerheid

De grondwet bepaalt ook dat de overheid zorg moet dragen voor de bestaanszekerheid der bevolking. Maar ook dit onderwerp staat niet hoog op de politieke agenda. En ook hier zien wij dat beeldvorming, ditmaal in de vorm van statistieken, grotendeels het beleid bepaalt.

Zoals gezegd laten die statistieken dalende armoede zien, en dat zorgt ervoor dat de politieke urgentie om zich hiermee bezig te houden, ontbreekt. Tegelijkertijd vertellen de rijen bij de voedselbanken en het toenemend aantal daklozen een ander verhaal.

Neemt de armoede dan echt af of klopt de definitie van armoede niet? Een kort antwoord is: de definitie klopt niet. Het CBS hanteert een laag inkomen als de definitie van armoede. Het is niet de enige definitie van armoede, maar wel de definitie die zeer regelmatig in de brieven van de regering terugkomt. Vooral om aan te tonen dat de armoede daalt, en dat de regering dus op de goede weg is.

Bij deze definitie wordt een absolute armoedegrens gehanteerd. Maar armoede is niet louter het onvermogen om toegang te krijgen tot wat je nodig hebt om te leven. Armoede gaat ten diepste over uitsluiting en het niet kunnen functioneren in de samenleving. En dat is niet alleen een theoretisch verschil, zeker als je de ontwikkelingen in de tijd meeneemt.

Stel je voor dat het gemiddeld inkomen per persoon €100,- is, en je als 'arm' wordt beschouwd als je inkomen lager is dan €60,-. Stel nu, dat na enkele jaren het gemiddeld inkomen niet meer €100,-, maar €200,- (zonder inflatie) is. Wanneer val je dan onder de armoedegrens?

Gebruik je de Nederlandse, absolute definitie dan ben je alleen arm als je minder dan €60,- verdient, ook al krijg je nog maar 30% van het gemiddelde inkomen, en heb je veel meer moeite om mee te komen met de middenklasse.

Gebruik je de Europese, relatieve definitie, dan val je onder de armoedegrens op het moment dat je minder dan €120,- verdient, want pas dan kun je op dezelfde manier meekomen met de rest van de samenleving. En de keuze voor een absolute of relatieve definitie van armoede is geen filosofische discussie, het is bepalend voor het beleid omdat de overheid zich door de statistieken laat leiden. Verander de statistische definitie, en je krijgt uiteindelijk een ander beleid.

En aangezien Nederland de absolute definitie van armoede hanteert, neemt in Nederland de absolute armoede af. Maar de relatieve armoede - sociaal relevanter - nam tussen 2008 en 2018 juist iets toe, tegen de Europese trend in.

Maar ook andere details van de armoedefinitie geven een vertekend beeld. Zo gaat het onderliggende inkomensbegrip uit van een inkomen zonder huurtoeslag. Dat betekent dat je kunt bezuinigen op de huurtoeslag zonder dat dit doorwerkt in het statistische inkomen, en dus ook niet in de armoedecijfers. Zo zijn er sinds 2012 forse bezuinigen geweest op de huurtoeslag bij huren boven de €445,- per maand.

We gaan er bij het berekenen van de armoede vanuit dat iedereen met een laag inkomen een goedkopere huurwoning kan vinden die goedkoper is dan €445,- per maand.

Maar in werkelijkheid is er een schrijnend tekort aan deze woningen, en zo ontstaat armoede die in de statistieken niet zichtbaar is.

Daarnaast zorgt ook de toegepaste inflatiecorrectie voor vertekende armoedecijfers. Om de inflatie te berekenen wordt elk jaar gekeken wat een product nu kost en wat hetzelfde product een jaar geleden kostte. Maar niet alle producten blijven hetzelfde. Bij sommige producten volgen verbeteringen elkaar snel op. Denk aan een televisie. De televisie uit 1950 of 1970, met een klein flinkerend zwart/wit beeld, is natuurlijk onvergelijkbaar met de huidige flatscreens. Iedere keer verschijnt er een nieuwer en kwalitatief beter model. Statistici corrigeren de inflatie voor kwaliteitsverbeteringen, want je krijgt “meer” tv voor hetzelfde geld, wat leidt tot een gemiddelde televisie-inflatie van ongeveer 7% negatief (in de cijfers van de VS). Een televisie met bepaalde technische eigenschappen wordt dus, voor de statistieken, elk jaar 7% goedkoper. Dat betekent dat als je in 1950 voor 1000 euro een tv kocht, je in 2020 die televisie voor minder dan 10 euro zou moeten kunnen kopen.

Maar deze theoretische berekening houdt geen rekening met de werkelijkheid dat je nu geen enkele tv kan kopen voor 10 euro. De inflatie-index gaat daar echter wel van uit, en dat geeft een vertekend beeld. Word je enkel gecompenseerd voor inflatie, dan kun je na verloop van tijd niet meer alle goederen kopen die je ooit kon kopen. Het niet kopen van een televisie helpt niet: dan consumeer je niet de goederen die goedkoper worden en is de inflatie van goederen die je wel koopt per definitie hoger dan de standaardinflatie: je gaat er dus op achteruit, maar dat zie je niet terug in de cijfers.

Ook de huizenprijzen spelen geen rol in de inflatie-index. Statistici zien huizen als een investering, niet als een consumptiegoed. Zoals bekend zijn de huizenprijzen de afgelopen decennia vele malen sneller gestegen dan de inflatie of de lonen. Door de huizenprijzen niet mee te rekenen lijkt het alsof mensen met minder geld rond kunnen komen dan daadwerkelijk het geval is. Voor grote groepen die vroeger zelf een huis konden kopen, is dat nu onbereikbaar geworden.

En zo zakken verschillende groepen buiten het zicht van de statistieken weg in armoede. Niet door hun eigen toedoen, maar door slechte en niet goed doordachte regelgeving. En dan moet je niet alleen denken aan de mensen met een bijstandsuitkering, maar ook aan delen van de bevolking met een heel redelijk inkomen. Maar laten we beginnen met de bijstandsuitkering. We gaan uit van een echtpaar met twee kinderen van 12-18 jaar. Zij kregen in 2020 een netto bijstandsuitkering³ van €1503,-. Daarnaast is er recht op huurtoeslag (€313,-), zorgtoeslag (€199,-), kinderbijslag (€213,-) en kindgebonden budget (€228,-). Het NIBUD concludeert dat met deze inkomsten het gezin per maand €170,- tekort komt om fatsoenlijk van te leven en beveelt dus ook aan de bijstandsuitkering voor (echt)paren te verhogen.

Alleenstaande ouders in dezelfde situatie krijgen honderden euro's meer kindgebonden budget per maand en kunnen dus wel rondkomen.

Maar dat is niet het hele verhaal. De berekening van het NIBUD gaat uit van een aantal aannames, waarbij je je kunt afvragen of ze nog wel realistisch zijn. Er wordt namelijk van uitgegaan dat het echtpaar een huurwoning voor €607,- euro per maand kan huren. De huurtoeslag bedraagt dan €313,-, dus netto zijn ze aan huur €294,- per maand kwijt.

Maar als zo'n goedkope huurwoning niet beschikbaar is, is eigenlijk de hele berekening van het NIBUD niet meer relevant. Als je enkel een huurwoning van €753,- euro per maand vindt, net boven de huurtoeslaggrens, krijg je helemaal geen huurtoeslag. In dat geval kom je niet €170,-, maar €629,- per maand tekort om enigszins fatsoenlijk te kunnen rondkomen. Dat betekent in de praktijk diepe financiële ellende.

³ Inclusief vakantietoeslag

Maar ook andere aannames staan soms ver van de werkelijkheid. Zo gaat het NIBUD ervan uit dat een gezin met twee kinderen €68,- per maand nodig heeft voor vervoerskosten. Van €68,- per maand kun je net vier fietsen en heel af en toe een buskaartje kopen. Maar voor dat bedrag heb je geen auto, niet eens een brommer, en ook geen busabonnement.

Als een van de ouders een voltijdsbaan vindt op het minimumloon is dat extra relevant. Ten opzichte van de bijstand gaat het gezin er dan ongeveer €147,- op vooruit. De toeslagen blijven gelijk. En dus komt het gezin volgens het NIBUD nog steeds, ook bij een fulltime baan, €23,- per maand tekort om enigszins mee te kunnen komen in de samenleving. Maar de reiskosten van en naar het werk moeten ook betaald worden. Juist bij banen op minimumloon worden reiskosten zelden vergoed. Uitgaand van de gemiddelde afstand tussen wonen en werken - 20 kilometer - kost een maandkaart voor de bus dan al €130,-. Dat is nog altijd veel minder dan de kleinste tweedehands auto, die volgens het NIBUD ongeveer €277,- per maand kost. Als deze persoon vanuit een uitkering aan de slag gaat en niet op de fiets naar het werk kan, dan blijft er niets over, en worden de financiële problemen alleen maar groter.

En in het budget van het NIBUD zit ook geen ruimte voor vier moderne mobieltjes. Met de invoering van de QR-maatschappij en corona-app lijkt de regering die wel semi-verplicht te stellen voor iedereen boven de 12 jaar.

En gek genoeg geldt dit weer enkel voor echtparen. De alleenstaande ouder of de alleenstaande die vanuit een bijstandsuitkering gaat werken, gaat er wel duidelijk op vooruit.

Maar stel: de kostwinner van dit gezin laat zich niet uit het veld slaan, maakt flink promotie en verdient uiteindelijk een modaal inkomen. Dat is toch €36.500,- per jaar, een bedrag waar je prima van zou moeten kunnen rondkomen. Maar het belastingstelsel is zo ingericht, dat tussen het minimumloon en het modale inkomen, er van elke meer verdiende euro maar 20 cent naar de alleenverdienende werknemer gaat. De rest gaat naar de overheid, in de vorm van extra belasting en korting op toeslagen. Dit is de prijs van sturen op prikkels. De alleenverdiener gaat niet minder werken bij hogere belasting, dus deze prikkel is in het model effectief. In de werkelijkheid pakt deze oneerlijk uit, omdat niemand meer naar draagkracht kijkt.

Uiteindelijk is er per maand slechts €350,- meer te besteden dan toen het gezin nog van een bijstandsuitkering leefde, en dat is slechts €180,- per maand meer dan nodig is voor de echt noodzakelijke uitgaven volgens het NIBUD.

Zodra het beetje tegen zit, komt het gezin in de financiële problemen. En indien het gezin geen huurwoning onder de €752,- heeft, maar noodgedwongen in een commerciële huurwoning zit van €1000,-, dan is het welvaartsniveau van dit gezin van de modale eenverdiener lager dan toen het leefde van een bijstandsuitkering – ver onder elke armoedegrens. Als het gezin extra zorgkosten heeft, bijvoorbeeld omdat de niet-werkende partner ziek is, zijn er grote financiële problemen.

Tot de jaren 70 en 80 van de vorige eeuw was de modale eenverdiener heel normaal in Nederland. Die gezinnen konden in grote delen van Nederland een huis kopen en een fatsoenlijk bestaan leiden. Het is opvallend dat we wel vooruitgang zien in de theoretische koopkrachtplaatjes, maar dat deze groep het overduidelijk een stuk moeilijker heeft dan 40-50 jaar geleden. Zelfs de meest basale luxe, zoals een eigen auto, zit er eigenlijk niet meer in.

Eenverdieners zijn dan ook steeds zeldzamer: om armoede te voorkomen moeten eigenlijk beide partners werken. De minst verdiende partner betaalt namelijk over eerste €1.600,- per maand eigenlijk geen belasting.

Maar niet iedereen kan werken, ook al zouden ze dat wel willen, bijvoorbeeld vanwege ziekte of handicap.

Een bijzonder schrijnende groep zijn werknemers die gedeeltelijk arbeidsongeschikt worden. Als je ziek wordt en je hebt bij de WIA-keuring na 2 jaar nog mogelijkheid om ten minste 65% van je laatste salaris te verdienen volgens het UWV-model, dan heb je geen recht op een uitkering. Dus als je €34.000,- verdiende en het UWV bepaalt dat je nog in staat bent om een aantal verschillende functies met een inkomen van €23.000,- euro per jaar te vervullen, dan krijg je niets omdat je nog kunt werken.

Maar de realiteit is anders. Ongeveer 50% van de gedeeltelijk arbeidsongeschikten met minder dan 35% arbeidshandicap is aan het werk. En ook dat is weer een geflatteerde statistiek, want de hier gebruikte definitie van werk is minimaal één maand werken in een kalenderjaar. Degenen die niet meer aan het werk komen, storten door hun arbeidshandicap dus hun gezin in armoede, ook als de andere partner gewoon modaal verdient. Deze groep bestaat uit meer dan 100.000 mensen. Het probleem is bekend, maar wordt niet opgelost. Zelfs internationaal zijn we op de vingers getikt hiervoor.

De fiscale maatregelen zorgen ervoor dat als één van de partners zijn baan en inkomen verliest, er een reëel gevaar bestaat om binnen de kortste keren in de financiële problemen te komen. Zekerheid is juist daarom belangrijk, maar tegelijkertijd hebben we de arbeidsmarkt geflexibiliseerd met nul-uren contracten, oproepcontracten, en schijnzelfstandigheid. Voor al deze mensen is iedere dag hun bestaanszekerheid in het geding, ook als de andere partner gewoon een vaste baan heeft met een modaal inkomen.

Ook voor ander groepen is de bestaanszekerheid helemaal uit het oog is verloren, van de kostwinner die met pensioen gaat maar een jongere partner heeft, tot de mensen die tussen de 35% en de 80% arbeidsongeschikt zijn, en die ver onder het bestaansminimum terecht komen.

Structurele oplossingen zijn dus noodzakelijk. Dat begint in de eerste plaats met het herijken van de definities van het minimumloon en het minimum inkomen. Dan gaat het niet alleen om het inkomen, maar ook om de mogelijkheid om tegen aanvaardbare kosten noodzakelijke inkopen te doen, om het vervoer naar je werk te kunnen betalen, om een woning te kunnen huren die ook daadwerkelijk beschikbaar is. En ook steeds meer om de energiekosten te kunnen betalen.

Voordat een belasting- en toeslagenhervorming plaatsvindt, moet de overheid eerst definiëren wat bestaanszekerheid inhoudt. Daarbij gaat het zowel om de hoogte van het inkomen, als om de zekerheid van dit inkomen. Inkomstenbelasting hef je pas als een huishouden volgens die definitie genoeg heeft om van rond te komen. Als je niet in huishoudens wilt werken, dan individualiseer je het minimumloon. Maar dat betekent ook dat er een belastingkorting of uitkering dient te zijn voor een niet-werkende partner als slechts een partner in staat is te werken en een laag inkomen verdient.

En het betekent een veel voorzichtiger omgang met partnertoetsen dan nu. Of het nu om de coronasteun voor zelfstandigen gaat of de AOW, partnertoetsen zijn een populaire maatregel omdat veel mensen vaak denken dat je de vrouw van de tandarts geen steun hoeft te geven. Veel en veel vaker gaat het om de man of vrouw van een kassière bij de supermarkt of een onderwijzer. Die kunnen niet van een inkomen rondkomen, zagen we al.

Ook het draagkrachtprincipe dient in ere hersteld te worden: als je meer monden moet voeden van een inkomen, dien je – bij een gelijk brutoloon – minder belasting te betalen.

Rechtvaardigheid zou centraal moeten staan bij het belastingstelsel.

Van elke euro die je verdient zou je ten minste 50 cent over houden, terwijl dat soms – zie het laatste voorbeeld – maar 20 cent is.

Gaten in de sociale zekerheid dienen gedicht te worden. Mensen vallen volstrekt onverwacht tussen wal en schip en ver beneden het bestaansminimum. De soms veel te harde prikkels moeten worden herzien. Dat vereist een grote operatie.

En tot slot zal de arbeidsmarkt zo hervormd moeten worden dat de flexibele schil in Nederland weer ongeveer net zo groot is als het Europees gemiddelde. Nu is Nederland kampioen flexibiliteit. Maar dat is de flexibiliteit die bij onzekere werknemers is neergelegd.

Een nieuw sociaal contract

Dames en heren,

De hier in grote lijnen gestelde hervormingen zijn niet alleen nodig, ze zijn noodzakelijk. Maar ze zullen er niet komen als we niet eerst de gecorrumpeerde en op beeldvorming gerichte bestuurscultuur veranderen. Dossiers ontsporen volledig, er wordt niet tijdig bijgestuurd, lessen worden niet geleerd en normale tegenmacht is feitelijk onklaar gemaakt.

Keer op keer is beterschap beloofd. Premier Rutte zei zelfs radicale ideeën te hebben, maar welke dat ook mogen zijn geweest, omgezet in concrete maatregelen zijn ze in ieder geval niet. Integendeel, oude reflexen duren voort.

Daarom zal het parlement zelf het initiatief moeten nemen om de noodzakelijk wijzigingen af te dwingen of zelf, als mede wetgever, door te voeren. Daarbij gaat het om een mentaliteitsverandering, maar ook om concrete voorstellen. In mijn boek 'een nieuw sociaal contract' heb ik hiervoor tien concrete en haalbare voorstellen uitgewerkt.

Die dienen er in de eerste plaats toe om de noodzakelijke tegenmacht te herstellen. Dan gaat het bijvoorbeeld om het herstel van de positie van de Tweede Kamer. Die zou, zoals de Grondwet voorschrijft, haar rol moeten vervullen als controleur van de regering én als die van medewetgever.

Dat gaat nu maar matig, zeker op dit moment. Zeven bewindslieden - en sinds gisteren zes - zitten nu al 5,5 maanden in de Tweede Kamer. Rutte en Hoekstra zelfs als fractievoorzitter. Conform het leerstuk van eenheid van kabinets- en regeringsbeleid moeten bewindspersonen buiten het kabinet altijd het kabinetsbeleid uitdragen. Dat is natuurlijk niet te verenigen met het controleren van de regering, voor zover het controleren van jezelf al mogelijk is. Elke voetballer weet dat hij een onafhankelijke scheidsrechter nodig heeft, maar in Den Haag is jezelf controleren nooit een probleem.

Maar in plaats van aan deze situatie zo snel mogelijk een einde te maken, werden er met de benoeming van nieuwe bewindslieden drie extra dubbelfuncties gecreëerd. Dat dit in strijd was met de letter van de kieswet, en in strijd met de bedoeling van de grondwet, was kennelijk van ondergeschikt belang. Pas toen het een probleem ging worden in de beeldvorming, is er een einde aan gemaakt.

Maar ook in normale tijden is het voor Kamerleden niet makkelijk om hun controlerende taak uit te oefenen. De partijelites, vaak bestaand uit (potentiële) ministers, stellen de concept-kieslijsten op. Je komt vaak alleen hoog op de lijst als je relatief weinig afwijkt van de partijlijn. Nu kun je via voorkeursstemmen gekozen worden, maar dat lukt gemiddeld maar 2 van de 150 Kamerleden.

Tel daar totaal dichtgetimmerde regeerakkoorden en zogenaamde maatschappelijke akkoorden bij op, waarop nauwelijks invloed uit te oefenen is, en de macht van een Kamerlid is beperkt. En dat uit zich ook in de manier waarop ze behandeld worden: als voetsoldaten, ondergeschikt aan de fractiediscipline.

Deze verkeerde ontwikkeling kan doorbroken worden door een nieuw kiesstelsel naar Deens model, waarbij de zetels per provincie worden verdeeld, maar proportionele vertegenwoordiging intact blijft door een landelijke lijst. Het grote voordeel hiervan is dat de kandidaten een sterkere, eigen positie moeten opbouwen en daardoor minder afhankelijk zijn van de partijelites. Bijkomend voordeel: dit past binnen de huidige Grondwet, dus invoering ervan ligt binnen handbereik.

Ook zou de Tweede Kamer meer aandacht moeten besteden aan haar taak als medewetgever. Wetten moeten weer artikel voor artikel in een commissie worden besproken. Eventueel kunnen er twee rapporteurs worden aangesteld.

Een Kamer waarin 20 fracties een algemeen verhaal houden dat zij het eens zijn met de doelstelling van de wet is weinig zinvol, want het venijn zit dikwijls in de details. Kleine fouten in de wetgeving, waardoor iemand onbedoeld geen recht op een toeslag of subsidie heeft, kunnen enorme individuele gevolgen hebben – ik denk dat de voorbeelden die ik zojuist over de bestaanszekerheid gaf, voor zich spreken.

Ook op andere manieren moeten transparantie en controle weer de hen toekomende plaats krijgen binnen het openbaar bestuur. In de eerste plaats door de informatievoorziening te verbeteren. De archieven in Den Haag zijn een totale puinhoop. Toeslagenouders kunnen niet gecompenseerd worden omdat de belastingdienst de betalings- en invorderingsgeschiedenis niet paraat heeft.

De regering weet soms zelfs niet wat er gebeurt en de Kamer al helemaal niet. Om dit op te lossen beloofde de regering dat voor 1 juli een regeringscommissaris informatiehuishouding zou zijn aangesteld. Dat is nog steeds niet gebeurd, en dat moet wel gebeuren. Deze week bleek bijvoorbeeld dat als ministers samen een besluit nemen over Afghanistan, er geen besluitenlijst gemaakt wordt. Na het toeslagenschandaal moeten die besluitenlijsten gepubliceerd worden. Het gevolg: de regering die over leven en dood beslist, legt besluiten niet vast, maar dwingt wel leraren en verpleegkundigen om uitgebreide registraties van elke handeling bij te houden.

Het toezicht van de Inspectie Overheidsinformatie en Erfgoed moet verbeterd worden en die moet ook boetes kunnen opleggen. Het onrechtmatig vernietigen van duizenden dossiers, zoals gebeurde bij de belastingdienst, of het kwijtraken van essentiële stukken, moet gevolgen hebben voor degenen die het kwijtmaken. Geen archief staat gelijk aan geen actieve herinnering hebben. En dat betekent rechteloosheid en willekeur voor de burger.

Ook de gebruikte rekenmodellen dienen openbaar te worden gemaakt. Besluiten worden nu vaak genomen op basis van modellen, en zoals we gezien hebben maakt het nogal iets uit welke definities en welke rekenmethodes er gebruikt worden. En er moet gesneden worden in het aantal voorlichters bij ministeries – het kunnen er wel minder zijn dan de huidige 800.

Onderzoek en toezicht moet echt onafhankelijk worden. Een nieuwe toezichtwet moet dat borgen: toezichthouders moeten hun eigen begroting hebben, de taken van de toezichthouders moeten in de wet vastliggen, buiten de invloed van de ministeries die ze controleren. De toezichthouder moet altijd gehoord kunnen worden door het parlement.

Verder hebben we in Nederland de rare traditie dat onderzoekscommissie die het handelen van de regering onderzoeken, bijna altijd worden ingesteld door de regering zelf. Door het selecteren van de personen, het stellen van de onderzoeksvraag en de wijze van financiering kan de regering veel invloed uitoefenen op de conclusies. De Tweede Kamer heeft om een protocol gevraagd om onafhankelijkheid van dergelijke onderzoeken te waarborgen. Dat is er nog steeds niet. Als het er niet komt, dan moet de Kamer zelf opdrachtgever worden van onafhankelijke onderzoeken naar het handelen van de regering.

En verder moeten de wetten serieus genomen worden. Ze moeten worden nageleefd, naar letter en geest. Dat geldt in het bijzonder voor de grondwet. De regering gaat hier veel te lichtvaardig mee om. De grondwettelijke plicht om de Kamer in te lichten wordt niet al te serieus genomen, net zoals het verbod op dubbelfuncties van Kamerleden en bewindspersonen. Steeds kiest de regering een interpretatie van de grondwet die niet alleen foutief is, maar vooral ook de positie van de Tweede Kamer ten opzichte van de regering verder verzwakt. Een grondwettelijk hof dat toeziet op de naleving van deze regels kan hier uitkomst bieden.

Dames en heren,

Dit is dus mijn programma voor de komende tijd. Drie thema's hebben prioriteit: wonen, bestaanszekerheid, en een nieuw sociaal contract voor het herstel van de relatie tussen overheid en burger. Drie thema's die, zoals ik het zie, eigenlijk geen uitstel dulden.

Bij de formerende partijen lijkt deze urgentie evenwel te ontbreken. Vandaag 6 maanden geleden gingen we naar de stembus, maar we zijn nog geen stap verder. Het kabinet, afgetreden vanwege het schenden van de rechten van de talloze burgers, regeert ook na de verkiezing door alsof er niets is gebeurd, en dat op de voor het kabinet kenmerkende manier.

Na de verkiezingen was het demissionaire kabinet niet daadkrachtig waar het dat wel moest zijn, bijvoorbeeld ten aanzien van de tijdige evacuatie van tolken uit Afghanistan, maar toonde het kabinet juist wel daadkracht waar het niet hoefde of niet mocht. Zo werd tot vier keer toe een nieuwe bewindspersoon benoemd, en zonder bezwaar van de premier kocht de machtige energielobby van Shell en Gazprom een minister weg uit het kabinet. We weten dus wie goed gehoord zal worden bij de komende verdeling van miljarden aan klimaat-subsidies.

Het kabinet gaat door met het indienen van weinig spoedeisende wetsvoorstellen, zoals de wet waarmee je zelf mag bepalen of je als man of vrouw geregistreerd mag staan. Dit wetsvoorstel heeft vergaande consequenties voor bevolkingsonderzoek, voor vrouwensport en voor Nederlanders in het buitenland, maar dit is allemaal niet doordacht en de mogelijke problemen zijn niet ondervangen. Het toont aan dat er zijn goede redenen waarom een demissionair kabinet alleen dringend noodzakelijke wetgeving indient.

Moties die door de Kamer zijn aangenomen worden intussen niet uitgevoerd, of die nu opriepen tot het instellen van een staatscommissie rechtszekerheid, tot het terughalen van tolken uit Afghanistan of tot het voorkomen van (in)directe vaccinatiedwang. Keer op keer kiest het kabinet ervoor om moties naast zich neer te leggen, en schoffeert daarmee de democratie.

Ondertussen lijken de persoonlijke verhoudingen tussen de mogelijke coalitiepartners dermate verstoord, dat een nieuw kabinet, en dus ook het aanpakken van structurele problemen, verder weg lijkt dan ooit.

Hoe komen we nu uit deze situatie? Misschien moeten we daarvoor weer een blik op de fresco's in Siena werpen. Voor goed bestuur zijn sterkte, voorzichtigheid en geduld nodig, terwijl rechtvaardigheid – zoals ook de 13e-eeuwse denker Thomas van Aquino benadrukte – het uitgangspunt moet zijn.

Met deze uitgangspunten in mijn achterhoofd ga ik de komende tijd maatregelen en wetgeving voorstellen op de drie thema's die voor mij prioriteit hebben. Dat levert vaak geen grootse statements, geen aardverschuivingen, maar is vaak taai en saai werk, met discussies over definities en over wetsartikelen, maar het is noodzakelijk voor goed bestuur. Het zal ook samenwerking vereisen met veel partijen.

En de formatie? Gezien de persoonlijke en politieke verhoudingen lijkt een meerderheidskabinet uitgesloten, en als je de berichten moet geloven lijken de beoogde coalitiepartners nu al te vervallen in 'bedrog, woede, tweedracht en oorlog' die we ook op de fresco's van Lorenzetti zien, hetgeen weinig goeds belooft voor het landsbestuur.

De grondwet biedt ons een alternatief. In de grondwet staat niets over regeerakkoorden, partijen of coalities. Een extraparlamenteair kabinet, bestaande uit bewindspersonen van verschillende politieke kleuren en niet gebonden aan een zeer gedetailleerd regeerakkoord, past uitstekend binnen het grondwettelijk stelsel. De partijleiders nemen plaats in de Kamer: zij zijn immers gekozen als Kamerlid. Het kabinet moet dan in de gekozen Kamer, waar het primaat ligt, iedere keer op zoek gaan naar meerderheden. Dan kunnen we eindelijk een begin maken met het vervullen van onze grondwettelijke taak en een open discussie voeren over het oplossen van de structurele problemen op het gebied van volkshuisvesting, bestaanszekerheid en het herstel van de verhouding tussen overheid en burger.

Zover is het nog niet; en de regering lijkt overleven vooralsnog belangrijker te vinden dan haar grondwettelijke taak. Ik sluit daarom af met een laatste, concreet voorstel. Laten we, in navolging van de burgers van Siena, de muren van 's lands vergaderzaal gebruiken om onszelf met de neus op te feiten te drukken. Laten we in de Tweede Kamer, in plaats van grond, de Grondwet aan de muur hangen. Niet alleen om de Kamerleden en de ministers, maar vooral ook de demissionair premier er steeds aan te herinneren wat onze grondwettelijke taak en opdracht is.

Dank u wel.